

[“R. A. Nicholson’un Mesnevî tercüme ve şerhi üzerine”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 20 (2006/1), s. 227–240.]

R. A. Nicholson’un Mesnevî Tercüme ve Şerhi Üzerine

Dr. İsmail Güleç*

Reynold Alleyne Nicholson (1868-1945), Batıda, Mevlana Celalettin Rûmî (ö. 1273) ve eserleri üzerine çalışan önemli şarkiyatçılardan biridir. Cambridge Üniversitesinde uzun yıllar Farsça okutmanlığı (1902-26) ve hocası E. G. Brown’un vefatından sonra da Arap Dili ve Edebiyatı profesörlüğü (1926-33) yapan bu tanınmış bilim adamı, aynı zamanda İslam edebiyatı ve tasavvuf alanlarında devrinin önde gelen alimlerindedir.

Akademisyenlerin bulunduğu bir ailenin çocuğu olan R. A. Nicholson, 18 Ağustos 1868 yılında Keighley, Yorkshire’de doğdu. Onun sufi yazarlara ait yayınladığı sekiz ciltlik *Mesnevî* ile sonlandığı bir çok metin var iken *Literary History of the Arabs* isimli çalışması İngilizce’de İslam edebiyatı ve tasavvuf konularında klasik bir eser oldu. O gerçek bilim adamlığını Arap ve Fars şiirinden tercüme ettiği bazı değerli edebi eserlerle birleştirdi. Avrupa’nın dışına çıkmamasına rağmen onun İslamiyet ve Müslümanlara karşı olan derin ilgisi çok dikkate değerdi. Çekingen ve emekli olmasına rağmen o başarılı bir öğretmen ve farklı bir düşünür olduğunu İslam üzerine etkisi hâlâ devam eden araştırmalarda bulunarak ispat etti. Nicholson, 27 Ağustos 1945’te Chaster’de öldü.¹ Öldüğünde, kendisini geçmiş olan İranlı alim Firuzanfer onun için bir mersiye yazdı ve onun hatırasına çeşitli kitaplar neşredildi.²

Bu değerli şarkiyatçının çalışmalarını üç ana başlıkta toplayabiliriz. Birincisi, Arap diline ait gramer kitaplarıdır (*Elementary Arabic*, Cambridge: 1905). İkincisi, Arap ve Fars şiiri üzerine olan çalışmalarıdır. (*Literary History of the Arabs* (London: 1907), *Persian Lyrics* (London: 1931), *Studies in Islamic Poetry* (Cambridge: 1921), *Translations of Eastern Poetry and Prose* (Cambridge: 1922). Üçüncüsü ise İslam tasavvufunun temel eserlerinin metin neşirleridir. Hucvûrî’nin *Keşfü’l-Mahcûb*’u (London: 1911), İbn Arabî’nin *Tercümanu’l-Eşvâk*’ı (London: 1911), Sarrâc’ın *Kitabu’l-Lumâ’sı* (London: 1914), Attar’ın *Tezkiretü’l-Evliyâ’sı* (London: 1905) Hamdullah Mustavfî Kazvinî’nin (ö. 1340) *Tarîk-i Güzâde’si* (London: 1910-3), Muhammed İkbâl’in (ö. 1938) *Esrâr-ı Hüddâ’sı* (London: 1920) neşrettiği metinlerdir. Bu metinlerin yanı sıra tasavvuf üzerine çeşitli kitaplar telif etmiştir. (*Mytics of Islam* (London: 1914), *Studies in Islamic Mysticism* (Cambridge: 1921), *The Don and the Dervish* (London: 1911)). Kısa bir süreliğine Cambridge’de bulunan Muhammed İkbâl ile mektuplaşmalarıyla İkbâl’in gö-

* Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, www.ismailgulec.net

¹ Arthur John Arberry, “Nicholson, Reynold Allayne”, *Encyclopedia Britannica* 16, London, 1972, s. 484.

² Franklin Lewis, *Rumî Past and Present, East and West The Life, Teachings and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, 3. bs., Oxford: Oneworld, 2003, s. 533.

rüşlerinin şekillenmesinde, dolayısıyla modern İslam felsefesinin gelişmesinde de katkısı oldu.³

Batı'da *Mesnevî* üzerinde en ciddi ve sürekli çalışmayı, en iyi tercüme ve izahı yaptığı söylenen⁴ Nicholson, Mevlana'nın eserleri üzerine otuz yaşındayken kaleme aldığı; *Selected Poems from the Divan-e Shams-e Tabrizî: along with the original Persian and translated with an introduction, notes, and appendices by Reynold Nicholson*⁵ (Cambridge: 1898 ve 1952) isimli eserinden sonra, *Mesnevî*, *Dîvân* ve *Fihî Mâ Fih*'ten çevirilerin yer aldığı (119 şüirden 7 tanesi *Divan*'dan, ikisi *Fihî Mâ Fih*'ten ve kalan 110 tanesi de *Mesnevî*'den) *Rûmî (1207-1273) Selections from his Writings* (Translated from the Persian with Introduction and Notes by the Late Nicholson, London: George Allan and Unwin Lmt., 1950) ile *Mesnevî* den 51 hikayeyi özetlediği *Tales of Mystic Meaning: Being Selections from the Mathnawi of Jalal-ud-din Rûmî* (London: Chapman and Hall Ltd, 1931) isimli eserleri neşretti.

Nicholson, kendisini tanıyanların ve talebelerinin verdikleri bilgiye göre aynı zamanda bir Mevlana aşığı idi. O, *Mesnevî* açıklamalarında bulunurken gözyaşlarına hakim olamamakta ve kendinden geçmekteydi.⁶ Hatta evinin bir odasını şark köşesi olarak döşettiği, *Mesnevî*'yi orada başına sikke üzerine tennure giyip hazırladığı da rivayet edilir.⁷

Nicholson'un yazımıza konu olan "en büyük eseri" ve "âbidevî çalışma"sı⁸, *Mesnevî*'nin metin, tercüme ve şerhinden oluşan sekiz ciltlik eseridir. (*The Mathnawi of Jalal'uddin Rumi*, edited from the oldest manuscripts available with critical notes, translation and commentary, Leiden: Brill, 1925-40, VIII v., (E. F. W. Gibb Memorial Series IV.)) "Gözlerinin ışığının azalmasına neden olan"⁹ "İğne ile kuyuyu kazıyarak" meydana getirilmiş "başlı başına büyük bir abide"¹⁰ olarak değerlendirilen 25 yılda meydana getirilmiş sekiz ciltlik bu eser¹¹ üç ana bölümden oluşmaktadır. Edisyon-kritik yapılmış metin, tercüme ve şerh. I, III ve V. ciltler metin, II, IV ve VI. ciltler tercüme ve VII ve VIII. ciltler de şerh olarak ayrılmıştır.

1- Metin

Nicholson'un eserinin kanaatimizce en önemli bölümünü edisyon kritik edilmiş metin oluşturmaktadır. 25,632¹² beyit olarak tespit edilen metin, sekiz ciltlik

³ Franklin Lewis, *a.g.e.*, s. 531.

⁴ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul: MEB, 1983, s. 315.

⁵ 48 gazelin yer aldığı bu çalışmada Rumi'ye ait olmayan sekiz gazeli daha sonraki baskılarında çıkarttı. Manzum ve nesir olarak tercüme ettiği bu eserin sonunda açıklamalar yer almaktadır.

⁶ Sofi Huri, "Garp Tefekkür Aleminde İslamiyet'in Tesiri, Hz. Mevlana", *Türk Yurdu Mecmuası Mevlana Özel Sayısı*, 1964 (III/8-10), s. 64. (ss. 61-65)

⁷ Şefik Can, *Mevlana, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Yay., 1995, s. 256.

⁸ Franklin Lewis, *a.g.e.*, s. 308.

⁹ Franklin Lewis, *a.g.e.*, s. 533.

¹⁰ Feridun Nafiz Uzluk, "Mesnevî'nin Batıdaki tercümeleri" *Türk Yurdu Mecmuası Mevlana Özel Sayısı*, 1964 (III/8-10), s. 30 (ss. 30-33)

¹¹ Eserin ciltlerine göre sayfa sayıları şöyledir: 1. cilt 501 s. (XXVIII, 463,8), 2. cilt 442 s. (XXIII, 419), 3. cilt 601 s. (XXXI, 64, 506), 4. cilt 516 (XX, 496), 5. cilt 627 (XXIV, 603), 6. cilt 547 (VII, 529), 7. cilt 388 (XV, 373) ve 8. cilt 487 (XIV, 473) olmak üzere toplam 4109 sayfadır.

¹² Eflakî'ye göre 26,660, Gölpinarlı şerhinde 25,673, Şefik Can tercümesinde 25,618, Muhammed İstilami şerhinde 25,685 ve Adnan Karaismailoğlu'nun esas aldığı nüshada (Mevlana Müzesi, 51) 25,614 beyit yer almaktadır.

eserin; I, III ve V. ciltlerinde yer almaktadır. I. ciltte ilk iki defter¹³, III. ciltte üçüncü ve dördüncü, V. ciltte de beşinci ve altıncı defterlerin edisyon kritik edilmiş metinleri yer almaktadır. Nicholson'un bu neşri *Mesnevî*'nin en sağlam metni kabul edilmiş ve özellikle Batı'da yapılan çalışmalarda daima referans olarak gösterilmiştir.¹⁴

Metnin ve eserin ilk cildi, 'Gibb Memorial Series'ten çıkan kitapların bir listesi ile başlamaktadır. (s. IX-XI) Nicholson yazdığı giriş yazısında; çalışması esnasında istifade ettiği kaynakların listesini vermiştir. Batı'da yapılan çalışmalar arasında; hocası Robertson Smith'in önerisi ve hocası Edward G. Browne'nun (ö. 1926) şahsi kütüphanesindeki nüshayı vermesi üzerine hazırladığı *Selected Poems from the Divani Shamsi Tabrizi* (Cambridge: 1898) ve Jacques van Wallenbourg'un (1763-1806) Fransızca'ya tercüme ettiği *Şehnâme* (Paris: 1810), Doğu'da yapılan çalışmalar arasında da Abdüllatif el-Abbasi'nin *Mesnevî* üzerine yazdığı iki şerh ve onların sözlüğü en çok istifade ettiğini söylediği eserlerdir (ss. 1-27). Nicholson, İsmail Ankaravî Efendinin *Mecmuâtü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif* (İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1289) isimli eserinin en başarılı tercüme ve şerh olduğunu belirtmekte ve C. E. Wilson'un Nahifi tercümesi için 'fevkalade' (most excellent) ibaresini kullandığını da ilave etmektedir. (s. 4) Nicholson, kolay bulunmaları ve kaynak gösterilmeleri için beyitleri numaralandırdığını ifade etmektedir. (s. 5) Nicholson, daha önce Mevlana'nın *Dîvân*'ı üzerine çalışması sayesinde *Mesnevî*'ye daha geniş bir şekilde yaklaşabildiğini, daha önceleri muğlak gelen ifadeleri anladığını ifade etmektedir.

Nicholson, neşre esas olarak 5 farklı yazma nüshayı almıştır. Bunlar; British Museum'deki iki, Münih'te Bayerische Staatsbibliothek'deki iki ve kendi şahsi nüshasıdır. Nicholson giriş yazısında, kullandığı bu nüshaları ayrıntılı bir şekilde tavsif etmekte (s. 5-7), ve daha sonra imla esnasında karşılaştığı güçlükleri ve nasıl bir yol izlediğini açıklamaktadır. (s. 8-10)

Mesnevî nüshaları hakkında verilen bilgiden sonra eseri hazırlarken yardımlarını gördüğü şahısların isimlerini sıralayıp teşekkür etmektedir. 2. cildin de hazır olduğunu ve bir yıl sonra basılacağını haber vererek önsözü bitirmektedir. (s. 20) 21-27. sayfalar arasında ise baskı esnasında gözden kaçan düzeltmelerin listesi yer almaktadır. Kitabın 1-245. sayfalarında 1. defterin ve 246-461. sayfalar arasında da 2. defterin edisyon-kritik edilmiş metni yer almaktadır.

Ahmet Avni Konuk (ö. 1938) girişte yazdıklarından dolayı Nicholson'u tenkit etmektedir. Konuk, şerhinin girişinde Nicholson'u; Mevlana'yı *Mesnevî*'nin tashihi işini başkalarına bıraktığı, altıncı cildin tamamlanmamış olduğu ve Mevlana'nın

¹³ Mesnevî'nin her bir cildi eski kaynaklarda defter olarak zikredilmektedir.

¹⁴ Türkiye'de Nicholson'un neşrinden sonra yapılan şerhlerde bu metin kullanılmamıştır. Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkan ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayına hazırlanan Mevlana Müzesi Kütüphanesinde 51 numarada kayıtlı *Mesnevî*'nin tıpkı basımı en eski tarihli ve sağlam metin olma özelliğini Nicholson'un metninden almıştır. Sultan Veled'in dervişlerinden biri tarafından Çelebi Hüsameddin ile Sultan Veled'in gözetimi altında Mevlana'ya okunup tashih edilen müsveddelerden biri belirtmektedir. İstinsah tarihi Mevlana'nın vefatından beş sene sonra 1278 tarihidir. Gölpınarlı şerhinde bu metni esas alırken ondan önceki Türk şarihler Ankaravî'nin metnini kullanmışlardır.

şiiirlerinin Sadi ve Hafız'a kıyas ile daha zayıf olduğu iddialarına gerekçe göstererek ve örnek vererek karşı çıkmaktadır.¹⁵

Metin bölümünün ikinci, serinin üçüncü cildi 1929'da yayınlanmıştır. Bu ciltte, *Mesnevî*'nin III. ve IV. defterlerinin metni yer almaktadır. Bu cildin önsözünde (ss. IX-XXI) Nicholson, ilk iki cilt basıldıktan sonra, dostları vasıtasıyla haberdar olduğu üç nüshadan daha yararlandığını, özellikle İstanbul ve Konya nüshalarını temel aldığını söyledikten sonra yeni nüshaların tavsifini yapmaktadır. Dr. Ritter'in yardımıyla edindiği Konya Arkeoloji Müzesi (tlf 677/1278) ve İstanbul'da Zahir Efendi özel kitaplığındaki nüshalar (tlf 687/1278), sadece birinci cilt için Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa 670 (tlf 680/1281) bulunan nüsha, Kahire Egyptian Library'de iki nüsha (tlf. 768/1367 ve 672/1275) girişte tavsiflerini verdiği diğer *Mesnevî* nüshalarıdır. Giriş, *Mesnevî* nüshaların telif tarihleri hakkında verilen bilgiden sonra teşekkür faslıyla sona ermektedir. İlk ciltteki düzeltmelerin yer aldığı liste XXII-XXXI. sayfaları arasındadır. Nicholson, eline sonradan geçen nüshalardan ancak III. defterin 2835. beytinden itibaren yararlanabilmiştir.

İlaveler bölümünde de İstanbul ve Konya nüshalarındaki farkların bir listesi ile III. ciltteki değişiklikler yer almaktadır. Konya nüshası eline geçtiğinde III. cildin baskısı tamamlanmış olduğundan böyle bir ilave lüzumu hasıl olduğu belirtilmektedir.

Kitabın 1-275. sayfalarında 3. Defter ve 176-506. sayfalar arasında da 4. defterin metni yer almaktadır.

1933 yılında basılan metnin üçüncü serinin beşinci cildinde, 5 ve 6. defterler yer almaktadır. Nicholson bu cilde yazdığı girişte (ss. XI-XIX) çalışma esnasında karşılaştığı güçlükleri, nüshalar arasındaki farklılıkları ve tercihte nelere niçin dikkat ettiğini örneklerle açıklamaktadır. Düzeltme listesi (ss. XXI-XXIV) ve içindekilerden (elif'ten vav'a kadar) sonra metin başlamaktadır. 5. defter 1-269, 6. defter 270-577. sayfaları arasındadır. Bu cildin sonunda; şahıslar (ss. 558-576) yerler ve kabileler (ss. 577-582) kitaplar (ss. 583-584) ve ayetlerin (ss. 585-602) indeksleri yer almaktadır.

Nicholson'un metni İran'da, başta Amir Kebir neşri olmak üzere (1336/1977) bir çok kez basılmıştır.¹⁶ Muhammed Cevad-ı Şeriat, Nicholson neşrini esas alarak *Kâşifü'l-Ebyât-ı Mesnevî* başlıklı beyitlerin ilk mısralarının alfabetik indeksini hazırlamıştır. (Müteaddit defa basılan bu çalışmanın son baskılarından biri için bk. Tahran: Hermes Publishers, 2003) Bunun yanında İran'da kimi araştırmacılar Nicholson neşrini eksik bularak yeniden yayınlamışlardır.¹⁷

2- Tercüme

¹⁵ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi* I, yay. haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı, İstanbul: Gelenek, 2004, s. 51-52.

¹⁶ Son baskılardan biri için bk. Tahran: Hermes Publishers, 2003. *Kâşifü'l-Ebyât* ile birlikte.

¹⁷ Mesela Muhammed İstılamî, Tahran: 1369-1990.

Nicholson'un eserinin bir diğerk önemli kısmı İngilizce'ye yaptığı mensur tercümedir.¹⁸ V. Holbrook, Nicholson'un, Mevlana'nın çok saygın şiirini, sözcük anlamlarına bağılı kalarak çevirdiğini, hem metnin hem de kaynakların şerhinde filolojinin bilimsel düzyazı, varyasyon ve alıntılama prosedürlerine göre hareket ederek filolojik mantığa uygun ilk *Mesnevî* baskısını gerçekleştirdiğini söylemektedir.¹⁹ Holbrook, aynı zamanda özgün çalışmadaki bir sözcükle birebir karşılığı olmayan her sözcüğü "ve"ler ve "fakat"lar da dahil olmak üzere paranteze almasını şiirin görünümünü kontrata andırdığını söyleyerek eleştirmektedir.²⁰ Son yıllarda ABD'de *Mesnevî* üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan İbrahim Gamard ise Nicholson'ın tercümesindeki sadakati doğru bulmakla birlikte üslûbunun Viktorya dönemini hatırlattığını söylemektedir.²¹ Nicholson'ın, genel okuyucunun okuyup anlamasının zor olduğu bu tercüme metodunu Klasik Farsça öğrencilerine yardım etmek amacını güttüğü için seçtiği belirtilmektedir.²² Bu özelliğinden dolayı Nicholson tercümesi son dönem *Mesnevî* araştırmacıları tarafından sadeleştirilmiştir.

Nicholson'un tercümesi özellikle Batı'da kendinden sonra Mevlana ve *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmalarda devamlı başvurulanan bir eser olmanın yanında, hemen bütün çevirilerde mutlaka faydalanılan, seçki ve antolojilerde devamlı örnekler alınan klasik bir eser olmuştur. Günümüzde bile kimi yazar ve şairler Nicholson'un biraz eskimiş dilini güncelleştirmek suretiyle yeniden tercüme etmektedirler.²³

Nicholson aşırı erdemlilik gösterip *Mesnevî*'deki müstehcen beyitleri Latin'ce yazması (Mesela bk. Dördüncü Defter 511. mısra: "Materterae si testiculi essent, ea avunculus esset: this is hypothetical-- 'if there were.'(If) an aunt [hala] were to have testicles [testis], she would be an uncle [amca]) tenkit edildiği bir başka yöndü.²⁴ Holbrook, Nicholson'un bu şekilde davranmasının nedenini, İngiliz centilmenlerinin İslamî edebiyatı Osmanlı beyefendisinin karısını sevmesine benzeterek kimsenin onu görmesine izin vermemek şeklinde açıklamaktadır.²⁵ Nicholson'un müstehcen sayılabilecek metinleri Latince tercüme etmesinin sebepleri arasında, onu sıradan okuyucunun anlayamayacağı veya yanlış değerlendirebileceği endişesi olduğu da söylenmektedir.

Tercüme; sekiz cildin II (1926), IV (1930) ve VI. (1934) ciltlerinde yer almaktadır. II. ciltte *Mesnevî*'nin ilk iki cildinin (I. cilt 3-317, II. cilt 221-419), IV. ciltte üç ve dört, (III. cilt 1-272, IV. cilt 273-483) VI. ciltte de son iki cildinin (5. cilt 1-253, 6. cilt 257-529) tercümeleleri yer almaktadır.

¹⁸ Asaf Halet Çelebi "şerhli bir İngilizce tercüme" şeklinde tanıtmaktadır. (*Mevlana ve Menlevilik*, Ankara: Hece, 2002, s. 86.)

¹⁹ Victoria R. Holbrook, *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, çev. Erol Köroğlu, Engin Kılıç, İstanbul: İletişim, 1998 s. 38.

²⁰ A. e., a. y., 16. dipnot.

²¹ <http://dar-ul-masnavi.com>

²² Franklin Lewis, *a. g. e.*, s. 578.

²³ Özellikle ABD'de; Coleman Barks ve Kabir Helminski ve Deepak Chopra. Deepak Chopra Farsça bilmediği halde sadece Nicholson'un tercümesinden yararlanarak kitaplar hazırlamıştır.

²⁴ Franklin Lewis, *a. g. e.*, a. y..

²⁵ Viktoria Holbrook, *a. g. e.*, a. y.

Nicholson, tercümeğe yazdığı önsözde *Mesnevî* hakkında bilgiler verdikten sonra, kendinden önce Avrupa'da *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmalara yer vermiştir. Burada; Georg Rosen'in (ö. 1891) ilk defterin 644 beytin nazmen Almanca tercümesi (*Mesnevi oder Doppelverse des Scheich Mevlânâ Dschalâladdân Rûmî übertragen von Georg Rosen*, Leipzig: 1849), Sir James W. Redhouse'un (ö. 1892) (*The Mesnevi of Mevlânâ (our Lord) Jelau'd-Din, Muhammed, Er-Rûmî. Book the first. Together with some account of the life and acts of the Author, of his ancestors, and of his descendants; illustrated by a selection of characteristic anecdotes, as collected by their historian, Mevlânâ Shemsu'd-Din Ahmed, El-Eflâkî, el-Arifî*, London: Trubner, 1881) Edward Henry Whinfield'in (ö. 1922) (*Masnavi-i Ma'navi, the Spiritual Couplets of Maulana Jalalu-'d-Din Muhammed i Rumi*, London: Trubner, 1887) ve C. E. Wilson'un ikinci deftere yaptığı tercüme (*The Masnavi, by Jalâlû'd-Din Rûmî. Book II (translated for the first time from the Persian into prose, with a commentary*, London: 1910) yaptıkları tercümeleri zikretmektedir. Yararlandığı Türkçe şerh ve tercüme olarak Ankaravî İsmail Rusûhî Efendi ve Abidin Paşanın (ö. 1906-7) eserlerini (*Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif*, İstanbul: Mahmutbey Mat., 1305) zikretmektedir. (s. XVI)

Nicholson, önsözde *Mesnevî*'nin sadece edebî bir metin olmanın yanında tasavvufî bir metin olduğuna da dikkat çekerek, genel okuyucu için gerekli olduğunu düşündüğü birkaç dipnot eklediğini belirtmekte ve her beş beyitte bir beyit numarası vererek bir nevi kolaylık sağladığını ifade etmektedir. (s. XVII)

Nicholson tercümeğe *Mesnevî*'nin mensur Arapça dibacesiyle başlamaktadır. Daha sonra Farsça manzum metnin mensur tercümesi gelmektedir.

Dördüncü cilde yazılan bir sayfalık sunum yazısından sonra önceki ciltte olduğu gibi düzeltmelere dair bilgi verilmektedir. Önceki cildin düzeltme listesi 2 sayfa tutmaktadır. Cildin sonundaki eklerde (ss. 484-496) Konya nüshası ile karşılaştırma yapılmakta ve ilk üç ciltte yapılan değişikliklerin listesi verilmektedir.

Altıncı cilde yazılan girişte ise (ss. XI-XIII) bir önceki ciltteki yanlışların listesinin yanı sıra *Mesnevî*'nin yedinci cilt meselesi ve Mevlana'nın tesiri ve şiir gücü hakkında kısa açıklamalar yer almaktadır.

Örnek olarak ilk on sekiz beytin tercümesini verelim:

- 1- Listen to the reed how it tells a tale, complaining of separations
- 2- Saying, "Ever since I was ported from the reed-bed my lament hath couosed men and women to moan.
- 3- I want a bosom torn by severance, that I may unfold (to such a one) the pain of love-desire.
- 4- Everyone who is left far from his source wishes back the time when he was united with it.
- 5- In every company I uttered my wailful notes, I consorted with the unhappy and with them that rejoice.
- 6- Everyone become my friend from his own opinions, none sought my secrets from within me.

- 7- My secret is not far from my plaint, but ear and eye lack the light (whereby it should be apprehended)
- 8- Body is not veiled from soul, nor soul from body, yet none is permitted to see the soul.
- 9- This noise of the reed is fire, it is not wind: whose hath not this fire, may he be naught!
- 10- 'Tis the fire of love that is in the reed, 'tis the fervour of love that is in the wine.
- 11- The reed is the comrade of everyone who has been parted from a friend: its strains pierced our hearts.
- 12- Who ever saw a passion and antidote like the reed? Whoever saw a sympathiser and a longing lover like the reed?
- 13- The reed tells of the way full of blood and recounts stories of the passion of Mejnun.
- 14- Only to the senseless is this sense confided: the tongue hath no customer save the ear.
- 15- In our eoe the days (of life) have become untimely our days travel hand in hand with burning griefs.
- 16- If our days are gone, let them go! 'Tis no matter. Do thou remain, for none is holy as thou art.
- 17- Who ever is not a fish becomes sated with His water; whoever is without daily bread finds the day long.
- 18- None that is raw understands the state of the ripe: therefore my words must be brief. Farewell' (s. 5-6)

3- Şerh

Nicholson'un eserinin metin ve tercüme kadar önemli ve başarılı bulunmayan kısmı olan muhtasar şerh son iki ciltte yer almaktadır. *Mesnevî*'nin ilk iki defterinin şerhi (I. cilt 3-226, II. cilt 229-370) yedinci ciltte (1937), son dört cildin şerhi ise (III. cilt 3-124, IV. cilt 125-223, V. cilt 225-309 ve VI. cilt 311-405) sekizinci ciltte (1940) yer almaktadır.

Nicholson'un bu şerhi günümüze kadar, *Mesnevî*'nin tamamına yapılan yegane İngilizce şerhtir. Pakistan'da iki cilt olarak ayrıca tıpkıbasımı yayınlanmıştır. (Lahore: Islamic Book Service, 1989) Ayrıca bu şerh İran'da Farsça'ya tercüme edilecek kadar çok saygı görmüştür. (Hasan Lahuti, Tahran: İlmi ve Ferhangî Neşriyat, 1995 ve ikinci baskı 1999)²⁶ Bunun yanında son dönemde kimi Türkçe şerhlerde de bu eserden yararlanılmıştır. İlk iki cilt diğer ciltlere göre daha ayrıntılı bir şekilde şerh edilmiştir.

Nicholson, şerhe yazdığı girişte (XI-XV) *Mesnevî*'yi şerh etmenin güçlüğünden bahsetmekte ve *Mesnevî* şerhleri üzerine kısa bir açıklama yapmaktadır. Bunlar arasında en eskisinin Hâce Ebu'l-Vefâ'nın (ö. 1404) müridi Kemaleddin Hüseyin b. Hasan el-Harizmî el-Kübrevî (ö. 1436 veya 1441)'nin sırasıyla *Künûzu'l-Hakâyık fi*

²⁶ Bu çeviri İran'da yılın çevirisi ödülünü almıştır.

Rümûzî'l-Dekâyik ve *Cevâbirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr* isimli iki çalışması olduğunu söylemektedir. Nizâmeddin Mahmud İbnu'l-Hassan el-Hüseyinî el-Şirâzî'nin çalışmalarından sonra sistemli olarak tamamının ilk defa Türkiye'de yapıldığını söyledikten sonra bu konuda Sürûrî (ö. 1562) Şemî (ö. 1596'dan sonra) ve İsmail Ankaravî'ye borçlu olduğumuzu ifade etmektedir. (s. IX) Bunlar arasında Ankaravî'nin eserini en iyi şerh olarak nitelemekte ve kendisinden sonra yapılan şerhlerin ondan yararlanarak hazırlandığını söylemektedir. Holbrook, onun şerhinin Ankaravî'nin şerhi ile birlikte okunduğunda Ankaravî'ye ne kadar bağlı olduğunun anlaşılacağını söyleyerek²⁷ en çok Ankaravî'nin şerhinden yararlandığına dikkat çekmektedir. Ahmet Ateş (ö. 1990) ise, Nicholson'u “*eski şarihler hemen yakında bulunan siyaka nadiren bakmışlar ve Mesnevî'nin en iyi şerhinin yine Mesnevî olduğunu görememişlerdir. Orada birbirini izah eden pek çok parça vardır, diyerek gayet isabetli bir fikir ileri sürmüş ise de maalesef şerhinde eski büyük şarihlerin tesirinden kurtulamamıştır*” diyerek tekrara düştüğünü ve orijinal olmadığını, Mevlevîler arasında bile itibar edilmediğini söylediği Ankaravî şerhini esas aldığı için eleştirmektedir.²⁸ Bununla birlikte Abdülbaki Gölpınarlı, (ö. 1982) bu şerhi kendisinden öncekiler gibi şerh edenlerin anlayışlarını kısmen de olsa aksettirmedigine dikkat çekmektedir.²⁹ Son dönem *Mesnevî* mütercim ve şarihlerinden Şefik Can (ö. 2005) ise bu şerhin çok güzel olduğunu, bunun yanında İngilizce'sinin “çok muğlak, anlaşılması çok zor ve çok karışık” olarak değerlendirmektedir.³⁰ Franklin Lewis ise, *Mesnevî*'yi İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf anlayışı üzerinden şerh etmesi ve Farsça deyimleri anlamaması konularında eleştirildiğini ifade etmektedir.³¹

Yukarıda ismi verilenlerin yanı sıra Nicholson'un yararlandığını belirttiği eserler şunlardır (s. XII);

1- *El-Minhâcü'l-Kavî li-tullâbi'l-Mesnevî*, Arapça olan bu şerhin şarihi Şeyh Yusuf b. Ahmed el-Mevlevî'dir. Beşiktaş Mevlevîhânesinde bir derviş iken Suriye bölgesine gitmiş ve oradaki dervişler için de *Mesnevî*'yi şerh etmiş. Şerhinde Ankaravî'nin şerhi ve Necmeddin-i Kübrâ'nın tefsirinden yararlanmıştır.

2- *Mükâşâfât-ı Rıdâvî*: Farsça olan bu eser (h. 1084) Mevlevî Muhammed Rızâ tarafından *Mesnevî*'deki anlaşılmaz beyitlerine yapılan şerhtir ve 1877'de Lucknow'da basılmıştır.

3- *Şerh-i Mesnevâ*: Veli Muhammed Ekberâbâd'ın Muhammed Rızâ'nın şerhine yaptığı bir takım değerlendirmelerden oluşmaktadır. (h. 1140) Nicholson bu şerhteki yorumları pek doğru bulmamaktadır.

4- *Babrü'l-Ulûm*: Abdül-âli Muhammed b. Nizameddin el-Luknevî'nin (ö. 1810) Farsça şerhidir.

²⁷ Victoria Holbrook, a.g.e., s. 38, 14. dipnot.

²⁸ Ahmet Ateş, “Mesnevî'nin on sekiz beytinin manası” 60. *Doğum Yılı Müinasebeti ile Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara: DTCF, 1953, s. 42.

²⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî Şerhi I*, 3. baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000, s. LIV.

³⁰ Sezai Küçük, “Yaşayan Son Mesnevîhan Şefik Can, Mevlana, Mesnevî ve Mevlevîlik”, [Röportaj] *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 6/14 (Ocak-Haziran 2005), s. 825.

³¹ Franklin Lewis, a. g. e. s. 578.

5- *Cevâbir-i Bevâbir-i Mesnevî*: Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660), *Mesnevî*'nin sadece birinci cildini şerh etmiştir. Beş cilt olarak basılmıştır. (İstanbul: Tasvir-i Efkar, 1287, Matbaa-ı Amire, 1288) İlk cildi “Evs ve Hazrec kabilelerinin hikayesiyle” sonra ermektedir.

6- *Râhî'l-Mesnevî* (İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1287-88): İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725) *Mesnevî*'nin ilk cildinin ilk 748 beytine yaptığı şerhtir.

7- *Tercüme ve Şerb-i Mesnevî-i Şerif* (İstanbul: Mahmutbey Mat., 1305): Abidin Paşa'nın *Mesnevî*'nin birinci cildine yaptığı şerhtir.

Nicholson, Georg Rosen'nin Almanca tercümesine ve C. E. Wilson'un *Mesnevî*'nin ikinci defterinin İngilizce şerhlerine sıkça başvurduğunu da belirtmektedir. Doğulu şarihlerin *Mesnevî*'yi İbn Arabî'nin düşünce sistemiyle açıkladıklarını ve onun fikirlerine başvurulmaksızın anlaşılamayacağını söylemektedir. Farsça öğrenenler için *Mesnevî*'nin çok güzel bir eser olduğunu belirttikten sonra imla hakkında izahta bulunup, kendisine yardım edenlere teşekkür ederek önsözü bitirmektedir. Kısaltmalardan (ss. XVII-XXIII) sonra dibâce ile şerhe başlamıştır. Şarihin şerh tamamlandıktan sonra ilave ettiği ekler ise 371-373 sayfaları arasındadır.

Nicholson, sekizinci cilde yazdığı girişte (ss. XIII-XIV) son dört cildin birinci ve ikinci cilde göre daha kısa olmasının nedenini tekrarlara yer vermemek şeklinde izah etmektedir. Nicholson, şerhten tasavvufla ilgilenenlerin yanı sıra, Fars edebiyatıyla ilgilenenlerin de yaralanacağını söyledikten sonra yardımını gördüğü kimselere teşekkürle girişi bitirmektedir.

Nicholson'un şerhi bir şerhten daha çok açıklamalı tercüme mahiyetindedir. Metinde geçen ayet, hadis, kibar-ı kelâm, özel yer ve isimler hakkında bilgi verilmekte bazı kavramlar açıklanmakla yetinilmektedir.

Bu cildin 407-412 sayfaları arasında bir önceki cildin düzeltmeler listesi yer almaktadır. Tercümedeki gibi şerhin de indeksi hazırlanmıştır. İsim ve başlıklar 413-430, konular 431-454, teknik terimler sözlüğü 455-473 ve doğulu kelimeler ve deyimler indeksi 467-573 sayfaları arasındadır.

Onun metoduna örnek olması bakımından 19-22 beyitlerin şerhini veriyoruz:

Onun şiirinde şair ustanın mistik tecrübelerine değinir (hâl-i pohte). O şimdi tarikata yeni giren kimseyi manevi önderi gibi konuşarak döndürür ve tarikatın ilk dersini ona öğretmeyi önerir. (karşılaştırınız *Kuşeyrî*, 214, 10. dipnot “Müride zikir ve nafilâ ibadet yaptırılabilir. Bu yol kalbin dünyevi her türlü şeyden arındırılarak bulunur. Husrî daha tarikata yeni girmiş iken şeyhi Şiblî ona şöyle demiş: “Eğer kafanda, bu Cuma ile gelecek Cuma arasında Tanrı'dan başka herhangi bir düşünce olursa bana yeniden geldiğinde sana ilk bağlılık olan dünya malını isteme arzusu ile buhuruma girmeyi yasaklarım.”)

Ey çocuk, hitaba başlama şekli olarak, şeyhin manevi evladı olan çırak. (karşılaştırınız *Avârif*, I, 230, 4 ve devamı) Sâhib ve mashûb arasında tesis edilen ilahi ahenk dolayısıyla doğal üremede oğlun babanın bir parçası olması gibi, mürit de şeyhin bir parçası olur; ve bu doğum “vilade” manevi doğum olur, ve bu İsa'nın Tanrı'ya dediği “Tanrı onları takdis etsin. İnsan ikinci kez doğmadıkça Tanrı'nın hükümranlığına giremez.”

sözü ile ilişkilendirilir (Karşılaştırınız *Yuhanna* III/3) Müritlik süreci (subbat) Bektaşiler arasındaki dinden çıkmak (irtida) bir müridin tarikata girmeden önce şeyhinin elini öpmesine ve şeyhin ona şöyle “Eğer şimdi sen beni baban olarak kabul ediyorsan ben de seni evladım olarak kabul ediyorum” şeklinde karşılık vermesine benzer. (Aynı yer 275, 1 ve devamı) (Brown, *The Dervishes*, 209)

20- Hiç kimsenin Allah’ın verdiği rızktan daha fazla veya daha az alamayacağından dolayı kanaat gerçek erdemdir.

21- Tâ sadev vd. İncinin kaynağı müteveffa Sir A. Houtum-Schindler’in değerli taşlar üzerine bilimsel incelemesi (*Tansuk-nâme*)’nin yayınlanmamış tercümesinde şöyle tarif edilir: Aristo der ki: Kış sonundaki büyük fırtınalar esnasında deniz kabukları denizin diplerinden hava kabarcıkları gibi yukarı çıkarlar ve su üzerinde dururlar ve ilkbahar yağmurları yağarken onlar kabuklarını açık tutarlar ve yağmurdan bir veya birkaç damla alırlar ve sakladıkları yağmur damlalarını bir süre için içlerinde katılaştırırlar ve inci yaparlar. İncinin kaynağı diğer bir görüşe göre, *thw* dalgalardan ayrılmış deniz suyu ve kış sonlarında güçlü kuzey rüzgarları tarafından kabuklu deniz hayvanlarının ağızlarına fırlatılmış zerreciklerdir. Deniz suyundan veya yağmurlardan bir damlacığı yuttuktan sonra, hayvanlar bir kaç gün içinde denizin dibine doğru dalarlar ve daha sonra bir kaç gün için de her bir günü gün doğumundan gün batımına kadar gün ortasında sıcaklığın en üst seviyeye çıktığı bir kaç saat dışında kalmak üzere su üstüne çıkarlar. Gün batımında istirid-yeler denizin dibine geri dönerler ve güneş doğana kadar orada kalırlar. Bu durumda birkaç gün geçtikten sonra istiridye denizin dibine bütünüyle yerleşir ve kökler (kaba bir ipek şeklinde) ve yetişir ve almış olduğu sulu madde daha önce açıklanmış olduğu gibi, katlaşır ve bir inciye dönüşür. Böylece her şeye gücü yeten Allah’ın inayetiyle bir damlacık su değerli bir inci olur. Bundan dolayı en mükemmel yaratıcı olan Allah’a hamedilmelidir.

Ayrıca, Yeminu'd-Devle hazinesi bir hurma ve zeytin çekirdeği ihtiva ederdi. ve her ikisi de yarıya kadar saf su incilerine dönüşmüştü ve bu gösterir ki saf su damlacıkları dışındaki şeyler de kabukların içinde durduklarında inci üretebilirler." Yazar, bu temel üzerinde teoriyi kritik etmeye başlıyor. Teori incinin farklı tabakalarda oluşunun gerçeğini açıklamaz. Ayrıca, “Yemînü'd-Devle'nin hazinesinde bir tarihin ve canlılığın taşları bulunmaktaydı ve ikisi de yarıya kadar dur su incilerine dönüşmüştü. Bu gösterdi ki; su damlacıkları dışındaki diğer şeyler de istiridyenin içinde kaldığında inci üretebilirler.” Söylence İbn Abbas'tan nakledilir. (Tabari, *Tefsir* XXVII, 69, 9 dipnot ve devamı)

Fars şiirinde, şahdane inciye dönüşen yağmur damlalarıyla ilgili bir çok istiareler buluruz. Karşılaştırınız mesela *Bostan*, IV, vd. (ed. Graf, s. 230) GR, 568 vd. Burada istiridyenin “kanaatine” kabuklu deniz hayvanının birkaç damla aldıktan sonra kapanmasına gönderme yapılıyor. (ss. 11-13)³²

³² 19- In his Exardium the poet has touched in the mystical experience of adepts. (hâl-i pohte) He now turns to the novice (hâm) and, speaking as a spirutiel director, bids him learn the first lesson of the Sufi Path (tariqah) cf. Qush. 214, 10 fr. Foot: “Let him (the mürid) endeavour to do away with (worldly) attachments and preoccupations; for this Path is founded on purgung the heart (of all such things) when Husri was a beginner (his shekh Şıblî used to say to him, “if any thought but of god occur to your mind between this Friday and next Friday, when you come to me again, I forbid you to enter my presence the first attachment is the desire for worldly possessions. (mal)”

Ey püser, an appropriate form of address, since the novice is the spiritual son (veled-i maneî) of his sheykh. (cf. Avarif, I, 230, 4 sqq) Because of the Divinely established concord between the disciple (sahib) and the master (mashûb) the mürid becomes part of the shaykh even as the son is part of the father in natural generation; and this birth “wiladah becomes a spiritual birth as it is related that Jesus said: God bless him. Except a man be born twice, he shall not enter into the kingdom of Heaven” (cf. St. John III/3) The period of discipleship (subbat) is compared (ibid 275, 1 sqq) to that suckling (irtida) Among the Bektashis, the murid on being initiated kisses the hand

Örnek olarak verilen metinde geçen kısaltmalar:

Kuşeyri : Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî, *el-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire, 1318.

Avarif : Şihâbeddin Suhreverdî, *Avârifü'l-Maârif in the Margins of the Ihyâ of Ghazâlî*, Bulak, 1289.

St. John : Yuhanna İncili.

Brown : J. P. Brown, *The Dervishes or Oriental Spiritualism*, London, 1868, and 1927.

Tabarî : *The Tefsir-i Tabarî*, Kahire, 1321.

Bustan : Sâdî-i Şirâzî, *Bûstân*, ed. Graf, Vienna, 1858.

GR : *Gülşen-i Râz* of Mahmud Şebusterî, ed. and trans. E. H. Whinfield, London, 1980.

of the shaykh who replies: "If you now accept me as your father, I accept you as my son. (Brown, *The Dervishes*, 209)

20- None can get more or less than the portion of "daily breed" (rızk) allotted to him by God: therefore contentment is true wisdom.

21- Tâ sadef vd. The origin of pearls is described as follows in the (unpublished) translation by the late Sir A. Houtum-Schindler of Parsian treatise on precious stones (tansuqname)" Aristoteles says: "During the great storms at the end of winter the shells rise from the bottom of the sea like bubbles and float on the surface and during the rains in spring they keep their shells open and receive a drop (or several drops) of rain, which being retained for some time in the stomach solidifies and becomes a pearl. Others say that the origin of pearl is a particle of sea-water which has become separated from the waves and been thrown into the mouth of the mollusc by the strong north-winds of the end of winter. After swallowing the drop of sea-water, or may be rain, the animal sinks for a few days to the bottom of the sea and after that comes to the surface for a few days, each day from sunrise to sunset with the exception of a few hours during the middle of the day when the heat of the sun is very great. At sunset the shell returns to the bottom of the sea and remains there until sunrise. Having passed a few days in this manner, it settles altogether at the bottom of the sea and grows roots (spins the byssus) and the watery substance which it received, as explained before, solidifies and ripens into a pearl. Thus it is that by the power of the Almighty a drop of liquid becomes a precious pearl; wherefore blessed be God, the most excellent Creator"

The writer proceeds to criticise this theory on the ground that it does not explain the fact of the pearl's consisting of different layers; more over, "the treasury of Yeminü'd-Devle contained the stone of a date and that of an olive, both transformed to the extent of one half into pearls of the fine water, whence it follows that other things than drops of water can produce pearls when retained in the shells." The legend is related on the authority of Ibn Abbas (Tabari, *Common XXVII*, 69, 9 fr. Foot and sqq)

In parsian poetry we find many allagories drawn from the rain-drop that is transmuted into a royal pearl. Cf. For example *Bostan*, IV, sqq (ed. Graf, p. 230) GR, 568 sqq. Here the "contentment" of the oyster refers to the closing of the shell after a few drops of rain have been absorbed. (ss. 11-13)